

УДК 343.9:37.013.2(477)

DOI <https://doi.org/10.24144/2307-3322.2023.80.2.7>

НЕБЛАГОПОЛУЧЧЯ СІМ'Ї ЯК ДЕТЕРМІНАНТА КОРИСЛИВО-НАСИЛЬНИЦЬКОЇ ЗЛОЧИННОСТІ НЕПОВНОЛІТНІХ ТА МОЛОДІ

Кулик Л.М.,
*кандидат юридичних наук, доцент,
доцент кафедри кримінального права та кримінології,
Одеський державний університет внутрішніх справ
<https://orcid.org/0000-0003-1094-1886>
e-mail: Kulik-69@ukr.net*

Кулик Л.М. Неблагополуччя сім'ї як детермінанта корисливо-насильницької злочинності неповнолітніх та молоді.

Стаття присвячена проблематиці кримінологічної детермінації корисливо-насильницької злочинності неповнолітніх та молоді. Авторка визначає неблагополуччя сім'ї як одну з основних детермінант корисливо-насильницької злочинності неповнолітніх та молоді.

У статті характеризується вплив неблагополуччя у сім'ї, вад сімейного виховання на формування молодого особистості.

Авторка аналізує сучасні кримінологічні концепції щодо проблем сім'ї як детермінації злочинності неповнолітніх та молоді та зазначає, що загострення проблем сімейного неблагополуччя на загальному тлі убогості і постійної потреби, моральної й соціальної деградації, яка відбувається в сім'ях, призводять до край негативних наслідків.

Відомо, що серед неповнолітніх та молоді з неблагополучних сімей інтенсивність злочинності особливо висока. В основному в цих сім'ях процвітають пияцтво, наркоманія, проституція, відсутні будь-які моральні устої, елементарна культура. Все це впливає на формування характеру особистості, адже вплив сім'ї, виховання має визначальне значення.

Негативні процеси соціального-економічного та політичного характеру істотно послабили значення інституту сім'ї як соціального інституту, що захищав дітей та молодь. Більшість неповнолітніх злочинців виховувалися в неблагополучних, неповних сім'ях, що мають критичне матеріально-побутове становище, були свідками скандалів і бійок.

Батьки, які ведуть аморальний спосіб життя, байдужі до інтересів дитини, неспроможні забезпечити належні умови для нормального психофізичного розвитку дитини, а погіршення матеріального становища сімей призводить до недоступності через зростання цін користування благами цивілізації і, в сукупності з дискомфортом в сім'ї, провокує неповнолітніх все більше часу проводити на вулиці.

У статті надається кримінологічна характеристика сучасних аспектів сімейного неблагополуччя, які пов'язані з воєнними діями та тимчасовою окупацією значних територій, а також доповнюється класифікація неблагополучних сімей, яка сьогодні напрацьована кримінологічною наукою.

Ключові слова: кримінологічна детермінація, неблагополуччя сім'ї, корисливо-насильницька злочинність неповнолітніх та молоді, групова (організована) злочинність неповнолітніх та молоді, сімейне виховання, криміногенність сім'ї.

Kulik L.M. Dysfunctional family as a determinant of mercenary and forcible crimes of minors and young people.

The article is devoted to the problems of criminological determination of mercenary and forcible crimes of minors and youth. The author defines dysfunctional family as one of the main determinants of mercenary and forcible crimes among minors and youth.

The article characterizes the influence of adversity in the family, defects of family upbringing on the formation of a young personality.

The author analyzes modern criminological concepts regarding family problems as determinants of juvenile and youth crime and notes that the aggravation of problems of family dysfunction against the general background of poverty and constant need, moral and social degradation that occurs in families, lead to extremely negative consequences.

It is a well-known fact that the intensity of crime is particularly high among minors and young people from disadvantaged families. Basically, drunkenness, drug addiction, and prostitution thrive in these families, there are no moral foundations, elementary culture. All this affects the formation of the character of the individual, because the influence of the family, upbringing is of decisive importance.

Negative socio-economic and political processes significantly weakened the importance of the family institution as a social institution that protected children and youth. The majority of juvenile criminals were brought up in dysfunctional, single-parent families with a critical financial situation, and were witnesses of scandals and fights.

Parents who lead an immoral lifestyle, are indifferent to the interests of the child, are unable to provide the proper conditions for the normal psychophysical development of the child, and the deterioration of the financial situation of families leads to the inaccessibility due to the increase in the prices of using the benefits of civilization and, combined with discomfort in the family, provokes minors spending more and more time outside.

The article provides a criminological description of the modern aspects of family dysfunction, which are associated with military actions and the temporary occupation of large territories, and also complements the classification of dysfunctional families, which is developed today by criminological science.

Key words: criminological determination, family dysfunction, mercenary and forcible crimes of minors and youth, group (organized) crime of minors and youth, family upbringing, criminogenicity of the family.

Постановка проблеми та її актуальність. Нестабільність рівня злочинності неповнолітніх в Україні сприяє науковій розробці питань, пов'язаних з детермінацією злочинності неповнолітніх та молоді взагалі та корисливо-насильницької злочинності зокрема. Кожне кримінальне правопорушення має одну причину – діяння особи, яка завдала шкоди об'єктові (об'єктам) кримінально-правової охорони і низку об'єктивних та суб'єктивних чинників, що були його умовами. Жодна з цих умов і, навіть, всі вони разом узяті самі по собі безпосередньо не породжують кримінальне правопорушення, а тільки зумовлюють його, визначаючи таким чином його характер. Умова, яка сама по собі прямо не викликає вчинення кримінального правопорушення, може спонукати особу до здійснення кримінально протиправного діяння, спровокувати його. Наприклад, алкогольна або наркотична залежність нерідко є умовою, яка призводить до вчинення особою кримінальних правопорушень корисливо-насильницької спрямованості, при чому нерідко йдеться й про групові та навіть організовані форми таких проявів.

З метою виявлення таких чинників необхідно проаналізувати детермінанти, які пов'язані із сім'єю неповнолітнього злочинця, адже неблагополуччя сім'ї, як наслідок, відображається на формуванні особистості неповнолітніх та молоді.

Актуальність проблеми пов'язана з тим, що роль сім'ї у становленні молодого людини є вирішальною. Навіть негативні макроекономічні впливи можуть нівелюватися правильним вихованням. Згуртовані родини, яким притаманні послідовні дії батьків стосовно дітей, ефективний контроль, міцні емоційні зв'язки, можуть подолати несприятливі соціальні умови. Діти, які виховуються у таких родинях, мають відносно невеликі шанси перетворитися на правопорушників [1, с. 88].

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Проблематика неблагополуччя в сім'ї як детермінанти злочинності неповнолітніх та молоді у розрізі психології, педагогіки та криминології була предметом дослідження В.В. Василевича, В.В. Голіни, О.М. Джузи, Г.В. Дідківської, Ю.Л. Заросинського, Л.І. Мороз, Н.М. Стрельнікової, Т.І. Шанскової, Н.С. Юзікової, С.І. Яковенка та інших вчених. Однак сьогодення вимагає розгляду зазначеної проблеми з урахуванням сучасних реалій.

Мета статті полягає у аналізі впливу неблагополуччя у сім'ї, вад сімейного виховання на формування молодого особистості, а також у розкритті основних ознак неблагополуччя сім'ї як однієї з основних детермінант корисливо-насильницької злочинності неповнолітніх та молоді, при чому як одноособових, так і групових та організованих її форм.

Виклад основного матеріалу. Сьогодні сім'я і сімейне виховання переживають суттєві труднощі з таких причин: відбувається розшарування сімей за матеріальними статками; простежується духовне та моральне зuboжіння сімейного виховання; зростає кількість розлучень; позашлюбних дітей; руйнується традиційна структура сім'ї; змінюються загальноприйняті норми поведінки, характер подружніх стосунків, взаємовідносин між батьками та дітьми. Останнім часом зростає число неповних сімей, що виникають внаслідок розлучення, смерті одного з батьків, або у випадку, коли незаміжня жінка виховує дитину сама. За статистичними даними, сьогодні кожна третя дитина виховується у неповній сім'ї. А відповідно до узагальненої інформації вчених, діти-правопорушники із неповних сімей, які вживають алкоголь, наркотики, психотропні речовини, мають проблеми з психіко-статевою ідентифікацією та ведуть аморальний спосіб життя часом складають близько 47 % [2].

Шанкова Т.І. виокремлює таку детермінанту скоєння правопорушень неповнолітніми як несприятливе сімейне оточення (40 % неповнолітніх правопорушників виховувалося в неблагополучних сім'ях: з них 30 % – у неповних, 45 % – у конфліктних, 25 % – в асоціальних та кримінальних сім'ях). У той час 60 % неповнолітніх правопорушників виховувалося в зовнішньо благополучних сім'ях, проте, з них 55 % виховувалося у матеріально незабезпечених сім'ях, 35 % – у сім'ях із низьким культурно-освітнім рівнем батьків, а 10 % – у досить заможних родинах) [3].

Вагомі дослідження вказують на те, що важливе місце у визначенні детермінант, що сприяють злочинності неповнолітніх, займають недоліки сімейного виховання. Нині більша половина дітей живе у незабезпечених сім'ях. У них складна психологічна обстановка, яка сприяє інтенсивному розпаду сімей, уходу з них дітей і підлітків, що веде до подальшого зростання бездоглядності. Ці діти опиняються у скрутному матеріальному становищі і поповнюють «групу ризику» та контингент неповнолітніх правопорушників.

Але вченими звертається увага, що неблагополучними можуть виявлятися й повні сім'ї з обома батьками. Криміногенний вплив таких родин пов'язаний насамперед з дефектами обстановки в них, прояви яких дуже різноманітні: це і скоєння кримінальних правопорушень батьками або членами родини; пияцтво та алкоголізм, розбещена поведінка; систематичні конфлікти, сварки, скандали; ухилення від виховання та матеріального забезпечення дітей.

Поняття «сімейне неблагополуччя» – комплексне, воно охоплює різноманітні негативні характеристики сім'ї, недоліки не тільки її структурного складу, але й стан сімейних стосунків, характер відносин членів родини із зовнішніми соціальними інститутами [4, с. 282-283].

Значним криміногенним фактором є соціальне розшарування, значний розрив у матеріальному забезпеченні дітей. Діти з незабезпечених або малозабезпечених сімей, які ще й мають вади виховного характеру, часто відчують заздрість до своїх більш забезпечених однолітків, яка може переходити у ненависть та агресію. Особливо гостро діти реагують на негативну поведінку дітей з матеріально забезпечених сімей, які демонструють свою зневагу, всюдозволеність та перевагу над іншими. Такі діти можуть цькувати й переслідувати менш захищених дітей, вчинювати інші правопорушення, бо впевнені у тому, що їх багаті батьки усі проблеми «вирішать» і вони уникнуть відповідальності.

Матеріальна розбещеність дітей з забезпечених сімей, де основною цінністю є гроші, де не приділяється увага вихованню та не прищеплюється повага до загально людських цінностей, також детермінує викривлене ставлення до інших людей та їх інтересів. Негативно впливають на формування підлітків в благополучних у матеріальному відношенні сім'ях зовнішні прояви розкоші на кошти, здобуті протиправним шляхом. Молода особистість, яка проживає у такому середовищі, може поповнити ряди організованої злочинності, стати членом організованих угруповань, сформованих на ґрунті спільних корисливих інтересів. Особливий вплив у таких випадках мають близькі родичі, які відверто демонструють розкішний спосіб життя при відсутності корисної суспільної зайнятості.

Вагомий негативний вплив на розвиток неповнолітніх та молоді має відсутність духовності та нехтування нормами суспільної моралі у сімейному вихованні.

Духовність, яка передається в сім'ї через нефанатичні релігійні переконання також позитивно впливає на розвиток молоді особистості. Невипадково норми християнства увійшли в повсякденне життя багатьох народів, а деякі з них навіть знайшли своє відображення та закріплення в нормативних актах. Ця думка ґрунтується на тому, що і християнство, і право визначають певні норми поведінки, і тому людина повинна їх дотримуватися під впливом вірування і норм державного примусу [5, с. 46–49].

Якщо проаналізувати під таким кутом зору кримінальні правопорушення, за які передбачена відповідальність від 14 до 16 років, можна дійти висновку, що усі вони прямо чи опосередковано відповідають християнським заповідям «Не вбивай» та «Не кради».

Щодо поняття неблагополучної сім'ї Дідківська Г.В. у монографії визначає, що неблагополучна сім'я – це сім'я, яка через об'єктивні або суб'єктивні причини втратила свої виховні можливості, внаслідок чого в ній виникають несприятливі умови для виховання дитини [6, с. 59].

На думку Джужи О.М. конфліктний клімат всередині родини породжує у членів сім'ї потребу у заміні сімейного спілкування позародинними контактами, у підлітків це може бути втеча з дому. Звідси виникає потреба у спілкуванні з собі подібними в антисоціальних угрупованнях [4, с. 283].

Антисупільна протиправна поведінка батьків негативно впливає як на фізичний, так і на морально-психологічний розвиток неповнолітніх та молоді, породжує обстановку моральної безвідповідальності і стає основною причиною прояву у неповнолітніх та молоді пристрасті до алкоголю, наркотиків, сексуальної розбещеності тощо.

Криміногенна сімейна обстановка призводить до того, що дітям з раннього дитинства прищеплюють скривлені моральні переконання та ідеали, в них формуються гіпертрофовані потреби, які, у свою чергу, прирікають молоду особистість на вибір протиправних способів їх задоволення.

Дослідження показують, що у переважній більшості неповнолітні злочинці мали неблагополучну сім'ю. Часто це загальна атмосфера неповаги батьків до дітей, жорстокість стосовно них, демонстративна байдужість, пияцтво. Неблагополучною може бути сім'я, в якій панує як злиденність, так і забезпеченість [7, с. 78].

Необхідно звернути увагу на дослідження Дідківської Г.В., де вказана класифікація неблагополучних сімей.

До неблагополучних належать:

– сім'ї, де батьки – алкоголіки, наркомани – ведуть аморальний спосіб життя. У таких сім'ях формування дитини спотворюється. Вона народжується слабкою, хворобливою, страждає на нервово-психічні захворювання, росте без турботи, опіки, не має найнеобхіднішого;

– сім'ї асоціальні. Їх члени конфліктують з морально-правовими нормами суспільства, схильні до правопорушень;

– сім'ї конфліктні. У них відбуваються постійні конфлікти між батьками, батьками і дітьми, що проявляються у сварках, суперечках, взаємних образах, грубоцях, навіть бійках. Виникають такі сім'ї через брак у взаємостосунках між батьками взаєморозуміння, взаємодопомоги, щирості, морально-емоційної вихованості. Тут панують грубість, чвари, взаємні погрози, стійке незадоволення, що призводить до сімейної кризи. У дітей формуються підвищена збудливість, страх, невпевненість у своїх силах;

– сім'ї неповні. У них дитини виховує один з батьків, переважно матір. У таких сім'ях спілкування з дітьми збіднене, часто вони відчують труднощі побутового характеру, психологічний дискомфорт;

– сім'ї зовні благополучні. У них батьки систематично припускаються серйозних прорахунків у сімейному вихованні через низьку педагогічну культуру та неосвіченість (відсутня єдність у вимогах до дитини, наявні бездоглядність, надмірна батьківська любов або суворість у вихованні, застосування фізичного покарання тощо);

– сім'ї соціального ризику. Це соціально незахищені сім'ї, які потребують соціальної допомоги та підтримки (малозабезпечені, багатодітні, з дітьми-інвалідами, батьками-інвалідами, неповні). Вони не можуть повноцінно виконувати свої функції внаслідок складних соціальних умов [6, с. 60-61].

Після визначення впливу сімейного благополуччя на злочинність неповнолітніх, необхідно звернути увагу на поняття криміногенності сім'ї, яке визначається Дідківською Г.В.

Криміногенність сім'ї – це сукупність обставин сімейної сфери, існуючих в ній протиріч, які впливають на вибір злочинної поведінки та породжують злочинність [6, с. 75].

Висновки. Вважаємо, що класифікацію неблагополучних сімей можна доповнити сім'ями, де відбувається домашнє або сексуальне насильство, адже діти з таких сімей часто «виміщують» на своїх однолітках свій біль жертви. Не можна не звертати уваги на прояви насильства в родинах, де позиція сили є свідченням панівного становища і розглядається як останній аргумент при вирішенні будь-якого питання. Коли батьки спілкуються за допомогою сварок та бійки, це, крім постійного почуття страху, породжує певні збоченні уподобання. Тому часто такі діти проявляють

агресію до тих, хто слабший за них. А якщо при цьому має місце ще й матеріальне насильство – це може призводити до об'єднання дітей з таких сімей у групи з подібний собі, які з часом і віком можуть набувати організованих форм.

Сьогодні, у зв'язку з реаліями війни, до переліку проблемних сімей необхідно додати:

– сім'ї, у яких дітей незаконно вилучено під час бойових дій або на окупованих територіях, в тому числі, під приводом «оздоровлення»;

– сім'ї, де діти стали вимушеними переселенцями з одним із батьків або з іншими родичами;

– сім'ї, у яких батьки або один із батьків загинули або безвісти пропали.

Отже, відповідно до статистичних даних, можна зробити висновок, що основною детермінантою злочинності неповнолітніх та молоді є негативний вплив сім'ї особи правопорушника. Збільшення кількості неблагополучних сімей в Україні постає основною проблемою на шляху боротьби правоохоронної системи із злочинністю неповнолітніх та молоді, у тому числі з її груповими та організованими формами, тому адекватна реформа соціальної сфери прямо пропорційна зменшенню рівня корисливо-насильницької злочинності неповнолітніх та молоді.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Голіна В.В. Запобігання злочинності (теорія і практика): навч. посіб. Нац. юрид. акад. України. Харків, 2011. 120 с.
2. Стрельнікова Н.М. Виховні проблеми сучасної неповної сім'ї. *Наукові записки [Ніжинського державного університету ім. Миколи Гоголя]*. Сер.: Психолого-педагогічні науки. 2012. № 6. Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Nzspp_2012_6_13.
3. Шанскова Т.І. Аналіз причин правопорушень неповнолітніх як підгрунтя соціальнопедагогічної роботи з молоддю щодо профілактики злочинності. Режим доступу: <http://eprints.zu.edu.ua/1322/1/88.pdf>.
4. Джужа О.М., Василевич В.В., Гіда О.Ф. та інші. Профілактика злочинів: підручник. Київ, 2011. 720 с.
5. Жадько В.А. Соціально-духовні виміри світоглядної свідомості. Вид-во Запорізької державної інженерної академії. Запоріжжя, 1997. 166 с.
6. Дідківська Г.В. Криміногенність сім'ї як фактор злочинності неповнолітніх: монографія. Центр учбової літератури. Київ, 2016. 204 с.
7. Злочинність неповнолітніх: причини, наслідки та шляхи запобігання : Навчальний посібник. Н.Ю. Максимова, Л.А. Мороз, Л.І. Мороз, С.І. Яковенко. КЮІ КНУВС. Київ, 2005. 200 с.